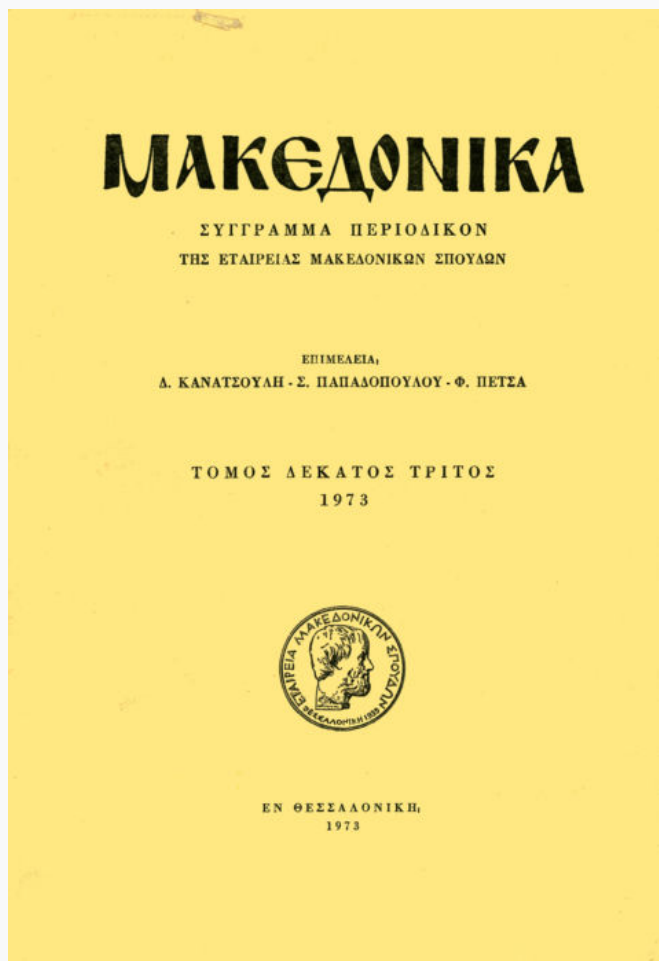

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Αθανασίου Α. Αγγελοπούλου, Αι ξέναι προπαγάνδαι εις την επαρχίαν Πολυανής κατά την περίοδο 1870-1912

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.928](https://doi.org/10.12681/makedonika.928)

Copyright © 2015, Αθ. Ε. Καραθανάσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (1973). Αθανασίου Α. Αγγελοπούλου, Αι ξέναι προπαγάνδαι εις την επαρχίαν Πολυανής κατά την περίοδο 1870-1912. *Μακεδονικά*, 13(1), 478–481. <https://doi.org/10.12681/makedonika.928>

πομερές εύρετήριον τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τὸ πλῆθος τῶν (22 ἐκτὸς κειμένου) εἰκό-
νων, ἦτοι ἐπιγραμμάτων, πινάκων, ὄπλων, ἐγγράφων, ἐξωφύλλων βιβλίων κ.λ.

Συνεπῶς, ἡ μικρὰ ἀλλὰ περιεκτικὴ ἐργασία τοῦ κ. Βασ. Σαμπανοπούλου εἶναι ὥπως
ἄλλωστε καὶ αἱ προηγούμεναι ἐργασίαι τοῦ ἀξιόλογος, διότι προσκομίζει καὶ χρησιμο-
ποιεῖ ἐπιτυχῶς νέον ἀνέκδοτον, ἀρχειακὸν ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἐξετάζει καὶ διαφωτι-
ζει συγχρόνως καὶ γνωστὰ μὲν γεγονότα, πλὴν ὅμως ὑπὸ νέαν θεώρησιν, ἐνῶ ταυτοχρόνως
παρέχει εἰς τὸν ἀνειδίκευτον ἀναγνώστην τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὴν ἀφορμὴν διὰ μίαν ὠφέ-
λιμον προσοικειώσιν τοῦ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς εὐάνδρου Κοζάνης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗΣ

Ἄ θ α ν α σ ί ο υ Α. Ἀ γ γ ε λ ο π ο ὐ λ ο υ, Αἱ ξένοι προπαγάνδα εἰς τὴν ἐπαρχίαν
Πολυανῆς κατὰ τὴν περίοδον 1870-1912, (ἐκδ. Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ
Αἰμου, ἀριθ. 137), Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 175.

Ἡ νέα ἐργασία τοῦ Ἀθαν. Α. Ἀγγελοπούλου μᾶς παρουσιάζει νέα στοιχεῖα ὀχι μο-
νάχα γιὰ τὴν πολυπάθη περιοχὴ τοῦ Κιλκίς, ἀλλὰ γενικότερα πολλὰς ἄγνωστες πτυχὰς μιᾶς
ἱστορικῆς ἐξέλιξης ποὺ ὀδήγησε στὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα. Μέγα προτέρημα τοῦ βιβλίου
αὐτοῦ εἶναι ἡ χρησιμοποίησις πολλῶν ἀρχειακῶν πηγῶν. Ὁ συγγρ. χρησιμοποιεῖ στὸ βι-
βλίον του σειρὰ ἀνεκδότων ἐγγράφων, μὲ τὰ ὁποῖα ἀνασταίνεται ἡ περίοδος 1870-1912. Ση-
μειῶνῶν ἐδῶ τις κυριότερες ἀρχειακὰς πηγὰς ποὺ χρησιμοποίησε ὁ συγγρ.: ἀρχεῖο μητρο-
πόλεως Βελιγραδίου, ἀρχεῖο Ι.Μ.Χ.Α., ἀρχεῖο μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ἀρχεῖο Σερ-
βικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ἀνέκδοτα ἐγγραφα πρα-
κτικῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τέλος ἐγγραφα ποὺ χρησι-
μοποίησε ὁ F. B r i d g e, *Austrohungarian Documents relating to the Macedonian Struggle*
1896-1916 (ἡ μελέτη αὕτη παραμένει ἀνέκδοτη). Πολύτιμη εἶναι ἡ προσφορὰ του στὴν ἐκ-
μετάλλευσιν τῶν σερβικῶν πηγῶν, τῶν ὁποίων εἶναι ἐμπειρος γνώστης καὶ πεπειραμένος
ἐρευνητής¹.

Στὸ βιβλίον του αὐτὸ ὁ Ἀθ. Α. Ἀγγελόπουλος ἐρευνᾷ εἰδικὰ τὴ δράσιν τῆς βουλγαρικῆς
Ἐξάρχιας², τῆς σερβικῆς Ἐκκλησίας³, τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας⁴, τῶν Οὐνιτῶν,

1. Πρβλ. τίς μελέτες του «Τὸ ἐπισκοπικὸν ζήτημα Δεβρῶν καὶ Βελισσοῦ, «Μακεδονικά»,
τ. 10(1970), σ. 272-283, ὅπου χρησιμοποιοῦνται ἀνέκδοτα ἐγγραφα τοῦ Ἀρχείου τῆς Σερβι-
κῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν γιὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν διπλωματικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐλλη-
νοσερβικῶν σχέσεων στὰ χρόνια 1885-1912, Τ ο ὕ Ἰ δ ι ο υ, «The relations between the Ecu-
menical Patriarchate and the Church of Serbia during the period 1885-1912, «Balkan Stu-
dies», τ. 13¹ (1973), σ. 119-127.

2. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ παρατηρεῖται, ὥπως εὐστοχα σημειῶναι ὁ συγγρ., μιὰ ἔντονη ἐθνι-
κιστικὴ κίνησις στὰ Βαλκάνια, στὴν ὁποία πρῶτοντα ρόλο ἐπαίξαν οἱ Βούλγαροι μὲ τὴν
ἵδρυσιν τῆς βουλγαρικῆς Ἐξάρχιας (1870) καὶ τὰ ρωσικὰ συμφέροντα.

3. Στὸν οἰκείο τόπον τοῦ βιβλίου (σ. 66) ἐπισημαίνονται ἀπὸ τὸ συγγρ. οἱ λόγοι τῆς
ἀναπτύξεως τῆς σερβικῆς προπαγάνδας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῶν βιαιῶν βουλγαρικῶν με-
θόδων, ὡς καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

4. Βλ. J. R a d o n i ć, *Rimska Kurija: Južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*,
Beograd 1950 (Ἡ ρωμαιοκαθολικὴ Κουρία καὶ οἱ Νοτιοσλαβικὲς χώρες ἀπὸ τὸ 16ο ὡς τὸ
19ο αἶώνα).

ὡς ἐπίσης καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν (μὲ προέλευση κυρίως ἐξ Ἀμερικῆς) στὴν περιοχὴ Δοϊράνης-Γευγελῆς-Κιλίκις. Τὸ βουλγαρικὸ ζήτημα, γράφει ὁ Ἀθ. Α. Ἀγγελόπουλος, τὸ ἐκμεταλλεύθηκε καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία (ὄχι μόνον ἀλλ. ἢ Ρωσία), ὡς καὶ ὁ Προτεσταντισμὸς «μὲ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν νὰ ἀποδυναμώσουν τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κύρος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ νὰ ἐδραιωθοῦν ἐνταῦθα, ὡς ἄλλα ὄργανα τῶν κρατῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐβοήθουν τὰς θρησκευτικὰς ταύτας κινήσεις πρὸς ἴδιον ὄφελος» (σ.12). Στὴν πίεση λοιπὸν αὐτὴν ποὺ ἀσκούν Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρωμαιοκαθολικοὶ, Οὐνίτες, Προτεστάντες, ἀλλὰ καὶ ἡ διπλωματία μερικῶν κρατῶν (Ρωσία, Αὐστροουγγαρία) πᾶνω στὸ Μακεδονικὸ λαὸ—καὶ εἰδικότερα ἐπὶ τοῦ προκειμένου στὴν ἐπισκοπικὴ περιφέρεια Πολυανῆς, στὸ βορειότερο δηλ. τμήμα τῆς μητροπ. Θεσσαλονίκης—ἀντιδρῶν οἱ ἐλληνοορθόδοξοι κοινότητες μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Ἡ ἐλληνικὴ αὐτὴ ἀντίδραση προβάλλει ἀνάγλυφον ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα ποὺ χρησιμοποίησε ὁ συγγρ. καὶ τὰ ὁποῖα ἀναφέραμε παραπάνω ταπεινοί, ἀλλὰ φλογεροὶ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς, ἐπίτροποι ἐκκλησιῶν, ἀρχηγοὶ οἰκογενειῶν, οἱ ἡρώικοι ἐκεῖνοι δάσκαλοι τῶν καταπιεζομένων χωριῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἅπλος κόσμος μαζί μὲ τὸν Πατριάρχην, τὸ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ τὸν ἐπίσκοπον Πολυανῆς ἐπικεφαλῆς ὀρθώνουν τὸ ἀνάστημά τους καὶ κρατοῦν τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν ἀλώβητη ἀπὸ τὴ ξένη προπαγάνδα. Ὅλος αὐτὸς ὁ ἀγὼνας ἀνασταίνεται ἀπὸ τὸ συγγρ. στίς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ.

Μετὰ τὸν Πρόλογον καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου (σσ. 5-16) ἀρχίζει τὸ Α' Κεφάλαιο μὲ τὸν τίτλον «Ἡ Προπαγάνδα τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας», ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴ δράσιν τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας στὴν κωμόπολιν τῆς Δοϊράνης (σσ. 19-31), στὰ χωριά Ποταρὸς (σημ. Δροσάτο, βλ. σσ. 31-33), Φούρκα (σσ. 33-34), στὸν κατὰ Γευγελῆς καὶ συγκεκριμέναν στίς κομπολόις Βογδάντσα (σσ. 36-39), Γκίρτσιστα (σσ. 39-41), Μπγοροδίτσα (σσ. 41-43), Ματιέκοβο (σημ. Εὔωνοι, σσ. 43-47), Καρασοῦλι (σημ. Πολύκατρο, σσ. 47-48). Παρακάτω ἐξετάζεται ἡ δράσις τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας στὸν κατὰ Ἀβρὲ Ἰσάρ ποὺ γιὰ διαφόρους λόγους (ποὺ ἐκτίθενται στίς σσ. 49-51) ἡ βουλγαρικὴ προπαγάνδα εἶχε ἀρκετὲς ἐπιτυχίες. Ὅμως καὶ ἐδῶ ἀγωνίστηκαν οἱ ἐλληνικὲς κοινότητες γιὰ τὴ διατήρησιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Οἱ Κοινότητες αὐτὲς «εἶτε μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως παρέμειναν ἐλληνικαί, εἴτε διὰ τῆς βίας ἐδέχθησαν φαινομενικῶς τὸ Σχίσμα καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν εὗρον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλώσουν τὰ ἄληθινα αὐτῶν θρησκευτικὰ καὶ ἔθνικα αἰσθήματα, εἶναι εἰς τὸ Κιλίκις καὶ τὰ χωρία Καλλινόβοι, Κιληνδὴρ (σημ. Καλινδρία), Κάτω Θεοδωράκιον (σημ. Κάτω Θεοδωρακίον), βορείως τοῦ Κιλίκις, Ἀμάτοβον (σημ. Ἀσπρος), Βαρδαρόφτσα (σημ. Ἀξιοχώριον), Σαρί Παζάρ (σημ. Ἀνόφυτον), Γιαγκζίλάρ (σημ. Ξυλοκρατιά), νοτίως καὶ τὸ Μίροβον, (σημ. Ἑλληνικόν) ἀνατολ. τῆς ἰδίας πόλεως. Στίς σσ. 49-64 ἐκτίθενται οἱ προπαγανδιστικὲς ἐνέργειαι τῶν βουλγάρων σχισματικῶν στὰ χωριά αὐτὰ τῆς ἐπισκοπῆς Πολυανῆς, ποὺ εἶχαν σκοπὸ τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα, τίς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες, τοὺς ἱερεῖς, τοὺς ἐπίτροπους, τοὺς δασκάλους, τοὺς ἀπλοὺς πολίτας καὶ ὁ,τιδήποτε ἄλλο εἶχε σχέση μὲ τὸν Ἑλληνισμὸ καὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν. Καλὰ ὁργανωμένη ἡ προπαγάνδα χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀθέμιτα, ἀλλὰ καὶ ἐγκληματικὰ μέσα: προσεταιρισμὸς διὰ χρημάτων, ἐξαπάτησις διοικητικῶν ὀργάνων τῆς περιοχῆς, ἀπειλές, ἀναρχικὲς ἐκδηλώσεις, ἀκόμη καὶ δολοφονίαι». Ἐδῶ παρατίθενται καὶ οἱ τρόποι ἀντιδράσεως τῶν Ἑλλήνων (βλ. σσ. 49-64).

1. Γράφουν οἱ προεστοὶ τοῦ χωριοῦ Ἀνθοφύτου (τ. Σαρί Παζάρ) μεταξύ ἄλλων: «Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν κομιτατζήδων οἵτινες ὡς δῆμοι ἐπαλλόν τὰ ξίφη καὶ φοβηθέντες εἰζόμεν ἀποσπασθῆ, ὡς μὴ ὤφειλε, ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς Ὁρθοδοξίας, παρακαλοῦμεν... ὅπως ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν» σ. 59.

Τὸ Β' κεφάλαιο τοῦ βιβλίου ἀναφέρεται στὴ σερβικὴ προπαγάνδα, ἡ ὁποία, ὅπου παρουσιάζεται (κυρίως στὶς κωμολόγεις Δοϊράνης, Κιλκίς, Βογδάντης καὶ στὰ χωριά Ποταρός, Κάτω Θεοδωράκι, Στογιάκοβο καὶ Μπογορόδιτσα), δὲν μοιάζει μὲ τὴ σκληρὴ καὶ βίαιη βουλγαρικὴ προπαγάνδα γιὰ δυὸ λόγους, κατὰ τὸ συγγρ.: «ἂν ἑνὸς μὲν δὲν εἶχε εὐρὺ λαϊκὸν ἔθρυσμα, ἐνταῦθα, ὃν μονίμως ὑπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ βιαιοῦ ἐκβουλγαρισμοῦ, ὅπ' ἑτέρου δὲ ἀνεγνώριζε ἐδῶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὡς ἀνωτάτην ἀρχήν, τὴν ὁποίαν κατὰ βάσιν ἐσέβετε» (σ. 66). Ἐξετάζεται παρακάτω ἡ σερβικὴ προπαγάνδα στὴ Δοϊράνη καὶ περὶχωρα (σσ. 67-74), στὴ Γευγελή καὶ εἰδικότερα στὴ Βογδάντσα, Στογιάκοβο, Μπογορόδιτσα (σσ. 74-78), στὸ Κιλκίς (σ. 79), στὸ Κάτω Θεοδωράκι (σ. 81), ποῦ ἀπέβλεπε στὴν ἀναγνώριση τὸν σερβικὸν κοινοτῆτων καὶ σχολείων τῆς περιοχῆς ὡς καὶ στὴν ἐκλογὴ σέρβων κληρικῶν καὶ ἐπισκόπων μὲ συστηματικὴ καὶ σταδιακὴ προβολὴ καὶ ἄλλων διεκδικήσεων (π.χ. «εἰσαγωγὴ ἐν τῇ ἱερᾷ Ἐκκλησίᾳ τῆς σλαβονικῆς γλώσσης», διδασκαλία σερβικῆς στὰ σχολεῖα κ.λ.). Ἡ σερβικὴ προπαγάνδα ὁμῶς δὲν μπόρεσε νὰ πετύχῃ στοὺς σκοποὺς τῆς καὶ ἐξαιτίας τῆς σθεναρῆς στάσης τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ καὶ ἐξαιτίας τῶν παντοειδῶν πιέσεων τῶν βουλγαροσχιματικῶν ποῦ ἐπεδίωκαν μὲ κάθε τρόπο τὸν ἐκβουλγαρισμὸ τοῦ σερβικοῦ στοιχείου.

Στὸ Γ' Κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ ἀνάμιξη τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν (σσ. 85-106) καὶ ποῦ ὡς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ εἶχε ἀντιμετωπιστῇ χάρις στὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἀποτελεσματικά. Ἡ οὐνιτικὴ προπαγάνδα στὴν Πολυανή χωρίζεται σὲ τρεῖς φάσεις δράσεως (1859-1860 ἡ γένεση, 1877-1880 ἡ ἀνάπτυξη καὶ post 1894 ἡ ὀριστικὴ ἀποτυχία). Στὶς σελίδες ποῦ ἀκολουθοῦν (87 κ.ἑ.) δημοσιεύονται νέα ἀγνωστα στοιχεῖα γιὰ τὴ δράση τῶν Οὐνιτῶν (κυρίως τῶν Λαζαριστῶν) καὶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπιτυχίαν τῆς προπαγάνδας ποῦ ὑποβοηθεῖ ἡ ἀνώμαλη πολιτικὴ κατάσταση (πόλεμος 1877 καὶ 1878) καὶ ἡ ξένη διπλωματία. Ἡ οὐνιτικὴ προπαγάνδα καὶ ἡ δράσις τῆς ἐξετάζεται κυρίως στὶς κωμολόγεις Δοϊράνης, Βογδάντσας, Κιλκισίου καὶ τὰ χωριά Γκιρτσιστα, Πάλιουρτσα, Στογιάκοβο, Μπογορόδιτσα, Μοράφτσα, Ρόσποβον, Κάτω Θεοδωράκι, Μελισσουργεῖο κ.ἄ., ὅπου ἐκτίθενται οἱ γνωστοὶ τρόποι ἐνεργείας τῶν μισιοναρίων (μεθοδικὴ φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα, ἱατρικὴ περίθαλψη, χορήγηση διδακτικῶν ἐγχειριδίων μὲ καθολικὸ περιεχόμενον κ.λ.).

Μετά τὴν ἐξέταση τῆς ρωμαιοκαθολικῆς προπαγάνδας ὁ συγγρ. περνᾷ στὴ δράσις τῆς Προτεσταντικῆς Προπαγάνδας (σσ. 106-111), στὰ κέντρα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξορμοῦσαν οἱ προτεστάντες ἱεραπόστολοι (κωμόπολις Μπάνσκο, ἐπαρχ. Ραζλάουκίου, Θεσσαλονίκη, Ρέσση, Περλέπέ, Ἐδεσσα, Γιαννιτσά κ.λ.), στοὺς ἰδρυτὲς τῆς Haskell καὶ Housse, ὡς καὶ τὶς μεθόδους ἐνεργείας τους (σ. 109): ἵδρυση σχολείων, χορήγηση ἐντύπου ὑλικοῦ μὲ προτεσταντικὸ περιεχόμενον κ.λ. Στὴ σ. 109 ὁ συγγρ. δέχεται τὴν ὑπαρξὴ καλῶς ὁργανωμένης προτεσταντικῆς κοινοτήτος στὴ Δοϊράνη καὶ σημειώνει τὴν ἀποτυχία δημιουργίας προτεσταντικῶν κοινοτήτων στὸ Κιλκίς (σ. 110) καὶ Γευγελή (σ. 111).

Ἀκολουθοῦν ἔπειτα τὰ Συμπεράσματα (σσ. 112-114, 115-118 στὴν ἀγγλική), ὅπου γίνεται γενικὴ ἐπισκόπηση τοῦ ἀνθελληνικοῦ καὶ ἀντιπατριαρχικοῦ χαρακτῆρα τῆς ξένης προπαγάνδας, τῶν βιαιῶν καὶ εὐτελῶν μέσων τῶν Βουλγάρων ποῦ τοὺς ὑποβοηθοῦσε ὁ ρωσικὸς πανσλαβισμὸς, ἡ διεθνὴς διπλωματία καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη. Γίνεται ἀκόμη λόγος ἐδῶ γιὰ τὴν εἰρηνικὴ καὶ συμβιβαστικὴ διευθέτηση τῶν προβλημάτων ἀνάμεσα στὴ σερ-

1. Τὰ ἴδια προβλήματα ἀντιμετώπισαν καὶ οἱ ἑλληνικὲς Κοινότητες τῆς Διασπορᾶς ἀπὸ τὸ 1780 κ.ἑ., ὅπως στὴν Τεργέστη, στὸ Σεμλίνο, στὸ Novi-Sad κ.ἄ., βλ. Ἰωάννου Παπαδριανού-Vasilija Kolaković, Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος τοῦ Σεμλίνου, «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 29-37.

βική και έλληνική εκκλησία, γιά τήν κυριαρχία τών έλληνοορθόδοξων κοινοτήτων στη Δοιράνη-Γευγελή ώς και τήν ήρωϊκή αντίσταση τοῦ έλληνικοῦ στοιχείου στη βία ή στο δέλεαρ. 'Εδῶ μάλιστα έπισημαίνεται ὁ μέγας ρόλος ποῦ έπαιξε ή μητρόπολη Θεσσαλονίκης στήν αντιμετώπιση τών ξενικῶν αὐτῶν ἐπιρροῶν. Κατόπιν (σ. 119-120) εκδίδονται ἐπισκοπικοί κατάλογοι τῆς 'Ιερᾶς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (1870-1912), ὡς και τρεῖς χάρτες τῆς πολιτικῆς και εκκλησιαστικῆς διαιρέσεως τοῦ σαντζακίου Θεσσαλονίκης και εἰδικότερα τῆς ἐπαρχίας Πολυανῆς· σημειώνονται μάλιστα τὰ χωριά, ὅπου ἔδρασαν οἱ ξενικές προπαγάνδες.

'Ακολουθοῦν φωτογραφίες εκκλησιῶν ποῦ ἀναφέρθηκαν στο βιβλίο και φωτοτυπίες ἐγγράφων και στο τέλος παρατίθενται οἱ πηγές ποῦ ἀναφέραμε στήν ἀρχή και κατόπιν ή βιβλιογραφία, ελληνική και ξένη.

'Ερχόμαστε τώρα να παρατηρήσουμε ὅτι καλὸ θὰ ἦταν στήν ἐργασία τοῦ αὐτῆ ὁ 'Αθ. Α. 'Αγγελόπουλος να ἐξέδιδε σὲ Παράρτημα μερικά ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἐγγραφα ποῦ χρησιμοποίησε και δεῦτερο να ἐκμεταλλευόταν περισσότερο τὰ στοιχεία, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει (σ. 107 κ.έ.) γιά τήν ἀμερικανική προτεσταντική δραστηριότητα.

Αὐτὰ ὁμως δὲν μειώνουν οὔτε στο ἐλάχιστο τήν ἐργασία ποῦ ρίχνει ἀπλετο φῶς στήν 'Ιστορία και τοὺς ἀγῶνες τῶν 'Ελλήνων στοὺς δύσκολους γιά τὴ Μακεδονία χρόνους, πρᾶγμα γιά τὸ ὁποῖο πρέπει να εὐχαριστήσουμε τὸ συγγρ. γιά τήν προσφορά τοῦ αὐτῆ.

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

N. G. L. Hammond, A History of Macedonia, vol. I, Historical Geography and Prehistory, Oxford, Clarendon Press, 1972, σελ. 443, με 23 χάρτες και 20 εἰκόνες.

'Ο καθηγητῆς N. G. L. Hammond ἔχει προσφέρει ἤδη πολύτιμη συμβολή στήν 'Ελληνική 'Ιστορία γενικότερα και εἰδικά στήν 'Ιστορία και Προῖστορία τῆς 'Ηπείρου και τῶν γειτονικῶν τῆς περιοχῶν. 'Εξ ἄλλου ἔχει αὐτοψία τῶν περισσότερων τόπων τῆς Μακεδονίας, τήν ὁποία περιῆλθε, ὅπως και τήν 'Ηπειρο και τοὺς γειτονικοὺς τόπους, ὅσο κανένας ἄλλος ἴσως. 'Ητο λοιπὸν ὁ ἀρμοδιώτερος να γράψῃ τὸν πρῶτο τόμο τῆς τρίτομης 'Ιστορίας τῆς Μακεδονίας, στήν ὁποία συνεργάζεται με τὸν καθηγητὴ G. T. Griffith.

'Ο πρῶτος τόμος, ὁ μόνος ποῦ κυκλοφόρησε ἤδη, διαιρεῖται σὲ δύο Μέρη. Τὸ πρῶτο Μέρος (σελ. 1-211) πραγματεύεται τήν 'Ιστορική Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, τὸ δεῦτερο Μέρος (σελ. 213-441) τήν Προῖστορία τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ὅπως ἔχει ὀρισθῇ στο πρῶτο Μέρος «κατ' ἀπόφασιν», αὐθαίρετα, νομίζω.

Πρῶτο χρέος κάθε ἐρευνητοῦ εἶναι να καθορίζῃ κάθε φορά τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρεύνης τοῦ. Αὐτὴν τήν ἀνάγκη ἀντιμετωπίζει ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχή ὁ καθηγητῆς Hammond και, ἐν ὄψει τῶν δυσκολιῶν, ἀποφασίζει να μὴ ὀρίσῃ τὴ Μακεδονία «as a political area but as a geographical entity». Αὐτὸ θὰ ταίριαζε σὲ κάθε ἀνάλογη περίπτωση. Δὲν εἶναι μόνον ἡ Μακεδονία, ποῦ παρουσιάζει πρόβλημα συνόρων. 'Η παρατήρηση: «if we try to define Macedonia on political lines, we shall be chasing a chameleon through the centuries» (σελ. 3) ἰσχύει ἐξ ἴσου γιά μέγα πλῆθος περιπτώσεων.

Κατὰ τὸν καθηγητὴ Hammond: «As a geographical entity Macedonia is best defined as the territory which is drained by the two great rivers, the Haliacmon and the Vardar, and their tributaries» (σελ. 3). Δὲν πρέπει να παρατηρήσῃ κανεὶς στὸν κ. Hammond ὅτι τὰ watersheds δὲν χωρίζουν πάντοτε και ὅτι τὰ βουνὰ συχνὰ ἐνώνουν. 'Εκεῖνος μᾶς τὸ ἐδίδαξε με τὴ μελέτη τοῦ γιά τήν 'Ηπειρο.

'Ισχυρότερη ἴσως θὰ εἶναι ἡ ἀντίρρηση τῶν ὀρθόδοξων ἱστορικῶν, ποῦ γνωρίζουν